

ARTICOLUL – DOUĂ SECOLE DE ISTORIE

0. General acceptat ca aparținând organizării gramaticale a limbii române, domeniul asociat (generic) termenului *articol* a reprezentat în cercetarea lingvistică românească o preocupare mereu prezentă: observații faptice, considerații metodologice, dar și schimbări profunde de perspectivă și abordare teoretică modifică termenii discuției conducând la reevaluarea în detaliu și în ansamblu a componentului lingvistic desemnat prin acest termen. Chiar sumară, o trecere în revistă a principalelor modalități de interpretare și încadrare gramaticală a faptelor reprezentând domeniul *articolului românesc* pune în evidență dificultățile specifice și soluțiile problemei, dar și direcțiile procesului de evoluție a gramaticii (și lingvisticii) românești.

1. Înregistrat chiar din primele descrieri ale gramaticii ca domeniu de sine stătător al structurii gramaticale a limbii române, *articolul* reprezintă una dintre problemele sensibile ale gramaticii limbii române: de două secole și jumătate, din pricina particularităților incongruente ale componentelor, orice nouă prezentare/descriere/sistematizare – manual școlar sau tratat – se confruntă cu problema delimitării domeniului lingvistic/gramatical asociat cu acest termen.

Considerațiile exprimate, argumentele invocate și soluțiile propuse/acceptate în cercetările românești referitoare la poziția *articolului* în limba română configurează un proces sinuos de elaborare a conceptului, proces în care interferează complicat extinderea/aprofundarea observației intuitive a fenomenului și meandrele evoluției gândirii științifice.

2. Includerea *articolului* în organizarea primelor gramatici românești dovedește acceptarea de către autori a realității lingvistice corespunzătoare conceptului reprezentat de termen.

Descrierea gramaticală datorată lui I. Heliade Rădulescu (1928/1980)¹, de pildă, îl înregistrează (alături de *Substantiv, Pronume, Adjectiv, Verb, Partițipia ...*) între cele „zece feluri de ziceri care se zic p ă r ț i a l e c u v â n t u l u i” (*ibidem*, p. 6)². Definiția propusă („Articolul este o mică zicere care se pune în urma sau înaintea Substantivelor și Adjectivelor ca să le defineze.” – *ibidem*, p. 32)³ situează articolul ca *zicere* („cuvânt”, „parte de vorbire”), unitate a limbii, diferențiată, sumară și intuitiv, prin poziționarea față de „zicerea” *substantiv* și prin invocarea rela-

¹ Menționările următoare trimit la textul ediției din 1980; cu rare excepții – în situații considerate semnificative pentru viziunea (gramaticală a) autorului citatele sunt adaptate ortografic normelor actuale.

² „Zicerile [...] sântu ca niște icoane ale ideilor [...]. Zicerile, când dupe regulă se unescu una cu alta, facu C u v â n t u [...], atunci facu un cuvântu sau o p r o p o z i ț i e” (*ibidem*, p. 2).

ției funcționale dintre cele două „ziceri”; în virtutea celei de doua particularități, I. Heliade Rădulescu situează³ articolele între celelalte ca „ziceri de definiție au de hotărâre” (*ibidem*, p. 4). Explicarea termenului *articol* („fiind că ele nici o dată nu pot sta singure, ci tot d’una trebuie să fie puse sau lângă un substantiv sau lângă un alt adjectiv, a rămas obiceiul de a le numi *Articole*, căci ca când s’ar încheia cu dânsule” (*ibidem*, p. 4) scoate în evidență caracterul dependent al „zicerii” *articol*.

Deși definiția include atât postpoziția, cât și antepoziția, în cursul descrierii propuse de I. Heliade Rădulescu referirile la articol se fac aproape exclusiv în legătură cu articolul enclitic, clar diferențiat în raport cu celelalte „ziceri” prin fuziunea lui cu „suportul” (substantiv): cele două componente nu pot fi disociate prin intercalarea altor „ziceri”. Antepunerea articolului este menționată doar în trecut:

„Mai avem încă și alte articole care se pun numai înaintea Adjectivelor și sînt *celu a lu, cea și a* : cum *omulu celu înțelept, femeea cea înțeleaptă*, care sînt Adjective Demonstrative mai mult” (*ibidem*, p. 34).

3. Lucrarea lui I. Heliade Rădulescu încheie o primă etapă în istoria gramaticii românești, cea a „primelor încercări”, și se constituie în punct de plecare pentru cercetările gramaticale următoare. Spre deosebire de alte lucrări ale epocii, cele mai multe menționate în *Prefață* (Heliade Rădulescu 1980, p. XXX–XXXIII), gramatica lui Heliade, mulți ani utilizată în școală (în primul rând de autor și de elevii săi) ca principal temei al predării limbii române, a fost larg cunoscută „publicului școlit” al secolului al XIX-lea, descrierea propusă constituindu-se în „model” și „punct de plecare”: studiile, gramaticile deceniilor care urmează dezvoltă și uneori modifică substanțial schema propusă în lucrarea din 1828. În acest proces, o dată importantă a reprezentat apariția, în 1953, a „Gramaticii Academiei” (GLR 1953), sinteză a cunoștințele acumulate în deceniile precedente, și, în anul următor, a cursului profesorului Iorgu Iordan (1954), carte de căpătâi în formația unei întregi generații de dascăli și cercetători lingviști.

Stimulată de introducerea în universități a studiului limbii române contemporane, de acordarea unui loc privilegiat predării gramaticii în învățământul preuniversitar, dar și de perspectivele deschise cercetării limbii române prin înființarea Institutului de Lingvistică al Academiei, studierea gramaticii s-a bucurat de un interes deosebit în cursul ultimelor decenii ale secolului trecut, cercetările oprindu-se cu predilecție asupra aspectelor insuficient tratate sau nesatisfăcător rezolvate.

Între problemele litigioase, de o atenție specială a avut parte articolul. Dezvoltările, ajustările, corecțiunile propuse de-a lungul anilor sunt, în primul rând, rezulta-

³ Ca și în cazul celorlalte, delimitările teoretice, definițiile se întemeiază pe analiza unor exemple: „Când *zic m a i c ă*, arăt după cum ziserăm o ființă, dar nu hotărâsc care maică, când *zic m a i c a* înțeleg pe aceea care o știm. Așa dar vedem că alt’a este a *zice m a i c ă* și alt’a, *m a i c ’a* și aici este pus ca să hotărască au să defineze” (*ibidem*, p. 3). (N.B. Autorul marchează prin apostrof limita dintre „articol” și suportul său.)

tul unei mai cuprinzătoare și mai sistematice observări a faptelor: configurarea zonei gramaticale a *articolului* se îmbogățește, de pildă, prin recunoașterea corelării funcționale a grupului de unități postpuse din seria *-(u)l* etc. (de care se ocupase Heliade) cu unitățile proclitice din seria *un, o, ...*, corelare întârziată de omonimia acestora cu „realitatea” evidentă a numeralului *un, o*, dar și de relativa lor independență: obligatoriu plasate în antepunere față de substantiv, acceptă separarea prin intercalarea unor adjective (*un blând copil*, de exemplu). Domeniul articolului se extinde treptat prin includerea – pe considerente și cu argumente diverse – a numeroase unități lingvistice (de obicei cu distribuție limitată): se vorbește nu numai de *articol hotărât enclitic* și *articol nehotărât proclitic*, ci și de *articol hotărât proclitic*, de *articol adjectival*, *articol demonstrativ*, *articol genitival*, *articol posesiv* etc. În multe cazuri, încadrarea în categoria articolului se întemeiază pe asemănări formale (*omul/dânsul, casa/alta* etc.), adeseori motivate etimologic⁴.

Dezbaterea progresa în timp, concomitent cu progresul gândirii și al științei: cercetarea se situează la alt nivel teoretic, se rafinează raportul dintre observație și conceptualizare, se clarifică la un nivel superior de abstractizare distincția dintre „obiect” (fenomen, cuvânt) și „clasă de obiecte” (fenomene, cuvinte); se acordă mai multă atenție terminologiei (cf., de pildă, discuția *parte de cuvânt* sau *parte de vorbire* – generată de formularea *parte de cuvânt* utilizată de Heliade, în care *cuvânt = propoziție*, vezi *supra*, nota 2); se reconsideră componența domeniului *articol* prin punerea în evidență a situațiilor în care atribuirea apartenenței la „parte de cuvânt/de vorbire *articol*” se sprijină pe identitatea formală a unor unități lingvistice sau pe considerente etimologice.

O direcție diferită de tratare și interpretare se conturează în cadrul teoretic al înțelegerii limbii ca *sistem*, concepție larg acceptată (explicit sau implicit) și în lingvistica românească a ultimelor decenii: argumentele invocate în dezbaterea problemei articolului românesc se organizează în perspectiva conceptelor și a metodologiei (subiacente) de *opozitie*, *substituție* și *distribuție*, promovate de cercetarea structuralistă. Reluarea problemei articolului românesc în viziunea concepției structuraliste conduce la o reaşezare profundă a unităților atribuite tradițional „părții de vorbire” *articol*.

Examinarea în termenii metodologiei structuraliste a poziției în sistem a entităților atribuite de-a lungul timpului acestui domeniu al gramaticii românești scoate în evidență disparitatea lor. Particularități distribuționale și funcționale situează o parte dintre unitățile considerate tradițional (mai mult sau mai puțin consecvent) *articole* la nivelul unităților *morfematice*. Astfel, unitățile seriei enclitice *-(u)l ...* – care reprezintă nucleul „dur” al domeniului și sunt general acceptate ca *articol* – nu satisfac condițiile definitorii în identificarea unității lexicale *cuvânt*: sunt obligatoriu coocurente cu substantivul și, plasate după substantiv, fuzionează cu finala acestuia; gruparea stabilă (indisociabilă) astfel alcătuită funcționează, ca orice formă a flexiunii substantivului, ca expresie a sistemului de opoziții semnificative propriu acestei părți de vorbire: articolul enclitic, componentă minimală (ca și celelalte

⁴ Cele mai multe continuă demonstrativul latinesc.

unități constitutive ale formelor flexionare ale substantivului), se situează la nivelul unităților *morfemate*; *morfemul* articol se subordonează *categoriei determinării* exprimând una dintre valorile ei.

Neparticiparea la opozițiile specifice ale determinării separă realizările articolului de secvențe omofone ca cele din structura pronumelui (*dânsul, unul, altul*), al prepozițiilor (*înaintea*) și al numeralelor ordinale (*al treilea, a treia*).

Asocierea cu *articolul*, expresie a *categoriei gramaticale a determinării*, proprie zonei semantice a numelui, conferă statutul de substantiv *o r i c ă r u i* cuvânt (cf. *frumosul, eul, binele, mâinele, oful*) sau alt element al limbii (*dispariția be-ului/ lui b intervocalic*, de exemplu).

Flagrant diferită de viziunea tradițional încetățenită a articolului „parte de vorbire”, interpretarea sistemică drept „morfem” – prezentată cu jumătate secol în urmă în SMLR – este, în momentul actual, larg (deși nu unanim) acceptată (Iordan-Robu 1978, Dimitriu 1979, Irimia 1997, GALR 2005, GBLR), adeseori însoțită de adaptări și adaosuri sau rezerve personale. Acceptat ca reprezentând „morfemul de determinare”, termenul *articol* continuă să fie utilizat – de regulă în asociere cu diverse determinări diferențiatore – pentru a denumi unități diverse (parțial omonime) ale limbii române (*articol genitival, articol posesiv, articol formativ, articol derivativ, articol minimal* etc.), cel de al doilea component al grupării având rolul de a situa funcțional entitatea lingvistică pe care o reprezintă. În condițiile păstrării termenului *articol* în toate situațiile⁵, morfemul de determinare este diferențiat terminologic ca *articol determinativ*.

Istoria articolului în perspectiva gramaticii limbii române evocă schematic procesul complicat al dezvoltării gândirii și științei lingvistice. Într-o primă etapă, articolul, definit și sumar descris în temeiul unei analize intuitiv-empirice, este reluat în termeni mai mult sau mai puțin diferiți în cercetările ulterioare. Păstrând în linii mari același cadru, abordarea și tratarea problemei ține pasul, cu oarecare întârziere, cu evoluția lingvisticii, cu progresele cercetării limbii: noi observații factuale, organizarea progresivă a cunoștințelor în sensul evoluției gândirii științifice prin sporirea rigorii logice a tratării și precizările terminologice explică varietatea soluțiilor și diferențele de descriere și interpretare.

O modificare a datelor problemei determină abordarea în perspectivă structuralistă. Modul diferit de configurare a articolului în termenii viziunii structurale reactivează interesul cercetătorilor pentru problematica domeniului, totodată permițând dezvoltări ulterioare: Perspectiva funcțională asupra limbii, corelarea *limbii* cu *co-*

⁵ „Articolul *determinativ* (a) luat în sine: realizează categoria gramaticală a determinării la substantive sau cuvinte substantivate; (b) în opoziție cu „formativ”: nu intră ca element obligatoriu în alcătuirea (= formarea, constituirea) substantivului, din moment ce acesta poate apărea și fără el” (Neamțu 2000, par. 5.1.). Și: „Articolul *formativ (constitativ)* (a) luat în sine: intră, ca segment obligatoriu în alcătuirea (= formarea, constituirea) unor cuvinte din afara clasei substantivelor), fără el neexistând respectivele cuvinte, sau având alt rol morfologic; (b) în opoziție cu „determinativ”: nu realizează categoria determinării” (*ibidem*, par. 5.2.).

municarea rafinează percepția științifică a componentului articol prin situarea lui în categoria determinanților (Guțu Romano 2001, care scoate în evidență rolul de integrator enunțiativ al unităților articol.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Dimitriu 1979 = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Editura Junimea, Iași, 1979.
 GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
 GBLR, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2010.
 GLR 1953 = *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.P.R., București, 1953.
 Guțu Romalo 2001 = V. Guțu Romalo, *Categoria determinanților*, în SCL, LII, 2001, nr. 1–2.
 Heliade Rădulescu 1828/1980 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Sibii, 1828; ediție și studiu de Valeria Guțu-Romalo, Editura Minerva, București, 1980.
 Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Ministerul Învățământului Public, București, 1954.
 Iordan–Robu 1978 = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
 Irimia 1997 = D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997.
 Neamțu 2000 = G. G. Neamțu, *Observații pe marginea conceptelor de „articol” și „determinare”*, în StUBB, Philologia, XLV, 2000, fasc. 1, p. 19–31.
 SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, I, 1950 și urm.
 SMLR = I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, Editura Științifică, București, 1967.
 StUBB = „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”, Cluj, I, 1956 și urm.

(Octombrie 2014)

THE ARTICLE – TWO CENTENARIES OF HISTORY

(Abstract)

Our study proposes a concise description of the history of the article in the grammars of Romanian. The evolution of the perspectives on this topic is a complicated one, in agreement with the development of thinking and of the language sciences. We reveal the different perspectives on the article, from the structural to the functional schools of thinking, which correlate language and communication, a fact which throws into prominence the role of clause integrators of the units generically known as „articles”.

Cuvinte cheie: *articol, gramatica limbii române, concept, definiție, categoria determinării, structuralism*

Keywords: *article, Romanian language grammar, concept, definition, determination category, structuralism*

Universitatea din București
 Facultatea de Litere
 București, str. Edgar Quinet, 5–7
 danromalo@yahoo.com